

KELÂBÂZÎ'NİN *ET-TA'ARRUF Lİ-MEZHEBİ EHLİ'T-TASAVVUF* ADLI ESERİNİN ŞERHLERİ VE ŞÂRİHLERİ

Vahit GÖKTAŞ*

Özet

Kelâbâzî'nin *et-Ta'arruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf* Adlı Eserinin Şerhleri ve Şârihleri

Bu makalede Kelâbâzî'nin tasavvufla alâkalı olan ve en önemli eseri olarak nitelendirilebileceğimiz *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf* adlı eserine yapılan şerhler ve bu şerhlerin şârihleri ele alınmıştır. Erken dönem tasavvufuyla ilgili önemli bir eser olan *Ta'arruf*'un şerhleriyle ilgili bilgi verilmeden önce Kelâbâzî ve *Ta'arruf*'un önemi hakkında kısa bilgiler verilecektir. Tasavvufi şerh geleceğine önemli katkılar sağlayan bu eserlerin önemi, bir tasavvuf klasiğine yapılması dolayısıyla daha da artmaktadır. Bu makalede aynı zamanda şerhlerin el yazmas nüshalarının tespiti ve matbu nüshaları hakkında da bilgiler yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: Kelâbâzî, ta'arruf, tasavvuf, şerh, şarih.

Abstract

Commentaries and Commentators of The Work Titled *al-Ta'arruf li- Mezhebi Ehli't-Tasavvuf* of Kalâbâzî

This article studies the commentaries and commentators of the work titled "*Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*", which is a work of Kalâbâzî'nin related to tasawwuf, and which we could consider to the his most significant work. Before providing information about the commentaries of *Ta'arruf*, which is an essential work pertinent to the early period of tasawwuf, brief information is provided about the importance of Kalâbâzî and *Ta'arruf*. The importance of these works, which provide significant contributions to the commentary tradition of tasawwuf, further increases with their reference to a classical work of tasawwuf. This article also includes information about the printed copies and determination of the manuscript copies of the commentaries.

Key words: Kalâbâzî, ta'arruf, tasawwuf, commentary, commentator/

---

* Dr., Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi, e-mail: vahitgoktas@gmail.com

1. Giriş

Ebû Bekir Muhammed b. Ebû İshâk b. Ya'kub el-Buhârî el-Kelâbâzî, hicrî IV. asırda bugünkü Özbekistan sınırları içerisinde yaşamış tasavvufun erken dönem sûfîlerinden olup, alanda önemli eserler vermiştir. Kelâbâzî'nin sûfî, şeyh, ârif, imam, muhaddis, hâfız, fakîh, usûlcü, zâhidlerin kutbu, sâlihlerin kutbu gibi sıfatlarla nitelenmiş olması onun çok yönlü bir âlim olduğunu ortaya koymaktadır. Kelâbâzî'nin, Murta'îş (ö.328/939), Bûşencî (ö.348/959), Rûzbârî (ö.369/979), Nasrabâzî (ö.367/977), İbn Hafîf (ö.372/982), Şiblî (ö.334/945) gibi devrin meşhur sûfîleriyle çağdaş olması, bu dönemde yaşanan süreci gözlemlemesi bakımından önemlidir. Bu bakımdan Kelâbâzî'nin sünnî sûfîliğin mâhiyeti, doğuşu ve gelişmesi, mutasavvıfların fikirleri ve yaşayışları hakkında verdiği bilgiler, değerli birer belge olma özelliği taşımaktadır.¹ Özellikle *Ta'arruf* adlı eseri, Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/909) ile başlayan ve Hallac-ı Mansur'la (ö.309/921) zirveye oturan tasavvuf tartışmalarının içinde; hicri IV. asrın başlarında doğmuş sûfîlerin eleştiri yağmuruna tutulduğu bir dönemde, tasavvufu ve tasavvuf ehlini anlama ve anlatma gayesiyle yazılması bakımından dikkate değer bir eserdir.

Kelâbâzî, fıkıh, hadis, kelâm ve tasavvuf ilimleriyle meşgul olmuştur. Yazmış olduğu eserlerde, bu yönlerinin kuvvetli olduğunu görmekteyiz. Dînî ve ilmî meseleleri manzumelerle anlatma geleneğine hemen her ilim dalında olduğu gibi, tasavvufun da ilk dönemlerinden itibaren rastlanmaktadır. Kelâbâzî, eserlerinde maksadın daha iyi anlaşılabilmesi için sık sık şiirlerden istişhadlarda bulunur. Bunlar çoğunlukla kendisinden önceki dönemde yaşamış sûfîlere ait olmakla birlikte kendisine ait olan şiirler de bulunmaktadır. Bu durum Kelâbâzî'nin şiir mahfuzatının geniş olduğunu gösterir. Dolayısıyla edebî yönünün, en az diğer ilmî disiplinlerdeki yönü kadar kuvvetli olduğu aşikârdır.² Kelâbâzî'nin tüm ilimlerde vukûfiyet sahibi çok yönlü biri olması

1 Ömer Rıza, Kehhâle, *Mu'cemu'l- müellifin*, I-XV. Dimaşk 1961, c. VIII, s. 222; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn esmâi'l-kütûbi ve'l-fünûn*, I-II, İstanbul 1941, c. 1, s. 53; İsmail el-Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, Daru'l-fikr, Beyrut 1982, c. II, s. 54; M. Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttms, (G.A.S)*, I-II, Leiden 1967, c. I, s. 668; Ebu Bekir Muhammed Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf*, haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul 1992, s. 12.

2 Kelâbâzî'nin *Ta'arruf* 'da zaman zaman konuların arasına önemli şiirler serpiştirmesi, *Ma'âni'l-ahbar*'ında hadis şerhlerinin sonlarında konuyla ilgili uzun şiirler nakletmesi metin içinde istişhad için şiiri delil olarak kullanması, ayrıca recez ve nazm gibi edebî sanatlarla da hakim olması onun şiir alanındaki vukûfuna delil olabilir kanaatindeyiz. Bk. Fikret Karapınar, *Ebû Bekr Muhammed b. Ebî İshâk İbrahim b. Ya'kub b. Yusuf b. Kesir b. Hâtim b. Abdîrrahman*

bizi şaşırtmamaktadır. Çünkü o dönemde hemen tüm mutasavvıflar bundan farklı bir durum arz etmemektedir.

Şeriat-tasavvuf birlikteliği konusundaki titizliği dolayısıyla Kelâbâzî eserlerinde Kelamî konulardan da bahsetmiştir. Onun eserlerinde ortaya koymuş olduğu tasavvufun içinde, mevzu ve israilî hadislerin görülmemesi dikkat çekmektedir. Bu bağlamda müellifimizin tasavvuf anlayışının Kur'an ve Hadis çizgisine olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Nitekim o, bu yönüyle, zaman zaman selefler tarafından da takdir görmüştür.³

Bir Hanefî fakihî olan Kelâbâzî'nin tasavvuf anlayışı da, akıl ile hisse, lafız ile manaya ve zahir ile batına aynı derecede önem veren Muhasibî (ö.243/857), Ebû Talib el-Mekkî (ö.386/996), Kuşeyrî (ö.465/1073), Serrac (ö.378/988), Hucvirî (ö.470/1077) ve Gazâlî'nin (ö.505/1111) görüşleriyle örtüşmektedir.⁴

Kelâbâzî, devrinin önemli ilim adamlarından ilim tahsil etmiş, hemen her alana vakıf, devrinin ihtiyaçlarına cevap verebilecek müktesebata sahip, zamandaki Müslümanların inanç ve Kelâmî problemlerini ele alıp açıklığa kavuşturabilecek nitelikte bir âlimdir.

Ta'arruf un Müstemlî şerhine takdim yazan Muhammed Rûşen, *Fevaidü'l-Behiyye'* den nakille şöyle demektedir: "Şeyh Muhammed b. el-Fadl fıkıh ilmi okumuş olan Muhammed b. İshâk Ebû Bekr el-Buhârî el-Kelâbâzî, imâm ve usulcü idi. Onun *Ta'arruf* adlı kitabı vardı ve bu kitapta tevhidle alakalı sözleri toplamıştı."⁵

İsmail Hakkı İzmirli (ö.1869/1946) de Kelâbâzî'nin kelam ve selef karşısında takındığı tavrı: "Kelâbâzî, *Ta'arruf* ta yaratma ve tekvin bahsinde, selef imamlarına muvâfakat ederek Eş'arîleri dolayısıyla Küllâbiyye'yi reddediyor. O, bu görüşü, sûfîlerin kanaati olarak takdim ettiği için de arif sûfîler Eş'ariyye'yi, dolayısıyla Küllâbiyye'yi reddetmiş oluyor." şeklinde ifade etmektedir.⁶

el-Gülâbâdî'nin (ö.380/990) *Ma'âni'l-Ahbâr Adlı Eserinin İlk Seksen Varağının Tahkik ve Tahrîci*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1999, s. 65.

3 Kelâbâzî, özellikle tasavvuf anlayışını sistemleştirdiği *Ta'arruf* adlı eserinin akaidle alakalı olan ilk kısmında akla ve re'ye başvurmaktan kaçındığı görülür.

4 Bilal Saklan, *Ebubekir Muhammed el-Kelâbâzî ve Meânil Ahbar*, Yayınlanmamış Çalışma, Konya 1991. s. 18.

5 Muhammed Buhârî Müstemlî, *Şerhi't-Ta'arruf li Mezhebi ehli't-Tasavvuf*, I-IV, tahk.: Muhammed Rûşen, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1363, c. I, s. 4.

6 İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İmi Kelâm*, Ankara 1981, s. 281.

Nakşbendiyye tarikatının şekillenmesinde önemli rolü olan Yûsuf-ı Hemedânî (ö.535/1140)'de ilmî açıdan değerini ifade etmiş hakkında taltif edici beyanlarda bulunmuştur.⁷

Kelâbâzî'nin etkisinin en bariz şekilde görüldüğü eser, Nakşbendi silsilesinin önemli simalarından Muhammed Pârsâ'nın (ö.822/1419) *Faslu'l-Hitab*'ıdır. Aynı coğrafyada yetişmiş olmasının, bunda etkili olduğu söylenebilir.⁸

Netice itibariyle Kelâbâzî, sadece yaşamış olduğu dönemin dinî ve tasavvufî hayatını etkilemiş bir sûfî ve ilim adamı değil, kendinden sonraki sûfilerin sahih bir tasavvuf anlayışına sahip olmalarına öncülük eden ve hatta itikâdî, amelî ve ahlâkî açıdan sahih bir tasavvuf geleneğinin temellerinin atılmasında ve bugüne kadar ulaşmasında önemli katkıları bulunan bir mutasavvıf olarak tarihteki yerini almıştır.

Sistemin ilk kurucuları, aynı zamanda kavramların ilk oluşturucularıdır. Fakat Kelâbâzî ile birlikte tasavvufî kavramlar yerine oturmuştur. Kendisinden önceki sûfilerde ve özellikle Muhâsibî'nin metinlerinde karşılaşılan bazı kavramların açık ve net olmaması problemi Kelâbâzî ile birlikte ortadan kalkmıştır.

Kelâbâzî ile ilgili bu kısa bilgileri verdikten sonra makalemizin asıl konusu olan *Ta'arruf*'un Şerhleri ve Şârihleri'ne geçmeden önce *Ta'arruf* hakkında kısa bilgi vermenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

2. et-Ta'arruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf

Kelâbâzî'nin bilinen en meşhur eseri *et-Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf* tur. Bu eser tasavvufun en önemli klasiklerinden biri olarak kabul edilmiş, bu hakikat de "*Ta'arruf* olmasaydı, tasavvuf bilinmezdi" sözüyle ifade edilmiştir. *Ta'arruf*, kendisinden sonra gelen mutasavvıflara kaynaklık eden başlıca eserlerden biridir. *Ta'arruf* hakkında asrımızda ilk çalışmayı yaparak ilim dünyasına tanıtan İngiliz müsteşrik Arthur John Arberry'dir. Arberry mezkûr eserin ilk defa tahkikini yapmış ve eser 1934 yılında Mısır'da Hanci Yayınları arasından çıkmıştır. Bundan sonra Arberry eseri İngilizce'ye çevirmiş ve kısa bir mukaddimeyle *The*

7 bk. Saklan, *Ma'ânî*, s. 79.

8 Hâce Muhammed Pârsâ, *Faslu'l-hitâb: Tevhîde Giriş*, çev.: Ali Hüsrevoğlu, Erkam Yay., İstanbul 1988, ss. 5, 99, 496. Pârsâ'nın (ö.822/1419) müellifimizle ilgili söylemiş olduğu şu sözler önemlidir: "Şeyh, arif, imâm, Ebûbekir İshâk-ı Kelâbâzî, meşâyihin büyüklerinden, zâhidlerin kutuplarından olup, ehl-i ilim arasında *Bahru'l-fevâid* adıyla bilinen *Ma'ânî'l-ahbâr*'ı telif etmiş, ahir ömrünü zühhd, mücâhede ve riyâzatla geçirmiş, *Ta'arruf* kitabını ikmal eylemiş olup, meşâyihin telif sahibi olanlarından ve sâlihlerin kutuplarındanıdır."

Doktrine of Sufis adıyla Londra'da yayınlanmıştır.

Arberry'den sonra eserin ikinci tahkikini, tasavvuf araştırmalarıyla tanınan Abdulhalim Mahmûd ile Tâhâ Abdulbâkî yapmıştır. Bu eser 1960 yılında Kahire'de basılmıştır. Daha sonra Ahmed Şemseddin tarafından yapılan tahkik, 1993 yılında Beyrut'ta basılmıştır. Eserin daha sonra birçok baskısı yapılmıştır.

Tasavvufla alakalı hemen bütün meselelerden bahseden, tasavvuf tarihi ve doktrini ile ilgili temel bilgiler veren, sûfilerin akide ve tecrübelerinden bahseden bu eser, Kelâbâzî tarafından ömrünün sonuna doğru kaleme alınmıştır. Bu eser tasavvuf ve sûfiler hakkında oluşmuş yanlış kanaatleri düzeltmeyi amaçlamaktadır. Aynı dönemde yazılmış tasavvufla ilgili *Kûtu'l-kulûb, el-Lümâ* ve *Keşfü'l-mahcûb* gibi eserleri arasında sayılan *Ta'arruf* kendisinden sonra gelen mutasavvıflardan özellikle Kuşeyrî (ö.465/1073), Gazâlî (ö.505/1111) ve Hâce Muhammed Pârsâ (ö.822/1419) üzerinde etkili olmuştur.

İslam tasavvufunun özünü ve gerçekçi tasvirini ortaya koyması bakımından dikkat çeken *Ta'arruf*'ta ehl-i sünnet inancını özlü ve açık bir şekilde anlatılmış, tasavvufun İslâm'ın bizzat özü olan muhabbet yolu olduğu ortaya konulmuştur. Eserde tasavvufun içinde de bir bozulma yaşandığına işaret edilmiş, tasavvufun önemli şahsiyetlerinin sözlerinden hareket edilerek gerçek tasavvufun ne olduğu ortaya konulmuştur. *Ta'arruf* hakkında bazı alim ve sûfiler şu değerlendirmeleri yapmışlardır:

"*Ta'arruf* tasavvuf konusunda yazılmış eşsiz bir eserdir."⁹

"*Ta'arruf* olmasaydı tasavvufun ne olduğunu bilemezdik"¹⁰

"Ebû Bekr Kelâbâzî'nin *Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf* kitabı, telif devrinde başlayarak öyle bir ün salmıştır ki, onun hakkında bazen "*levle't-Ta'arruf lemâ 'urife't-tasavvuf*"¹¹ bazen de "*Levle't-Ta'arruf le-batâle't-Tasavvuf*"¹² denil-

9 Aliyyü'l-Kârî (ö.1041/1606), Allah'ı görmenin cevazından bahsederken Kelâbâzî'ye dayanıyor ve bu sözü söylüyor. Aliyyü'l-Kârî, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, çev.: Yunus Vehbi Yavuz, İstanbul 1981, s. 319.

10 "*Lev le't-Ta'arruf le mâ arafne't-tasavvuf*" şeklinde söylenen bu söz *Avârifü'l-ma'arif*'in yazarı Sühreverdî tarafından söylenmiş ve daha sonraki eserlerde yaygınlaşmıştır. Pârsâ, *Faşlü'l-hitâb*, s. 99. Bir hakikâtin ifadesi olan bu söz hakkında Süleyman Uludağ şunları söyler: "Bu söz anonim şerhin başında Sühreverdî'ye ait olmak üzere nakledilmiş ve hatta bu şerhin Sühreverdî'ye ait olmasının zannedilmesi gibi bir yanlışlığa da yol açmıştır." (Müstemli, *Nuru'l-mürîdin*, Bursa İl Halk Ktp., Haraccioğlu, no: 780, vr. 2). Fakat genel olarak kaynaklarda, bu söz bütün ulema ve sûfilerin ortak kanaatını ortaya koyan bir ifade olarak nakledilmektedir. Mesela bk. *Keşfu'z-zunûn*, c. I, s. 419; Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 43.

11 İfadenin tercümesi şu şekildedir: "*Ta'arruf* olmasaydı Tasavvuf bilinmezdi."

12 İfadenin tercümesi şu şekildedir: "*Ta'arruf* olmasaydı Tasavvuf yarım kalırdı."

miştir.¹³

Ta'arruf, Serrâc (ö.378/988), Ebû Tâlib el-Mekkî (ö.386/996), Sülemî (ö.412/1021) ve Kuşeyrî'nin (ö.465/1073) eserleri arasında yer alan tasavvuf tarihinin birinci derece kaynak eserlerinden biridir.¹⁴ Günümüzde de yerli ve yabancı, yapılan pek çok araştırmada, vazgeçilmez bir kaynak eser olma özelliğini korumakta; ayrıca onda yer alan görüşler de akademik çalışmalarda inceleme konusu olmaktadır. Bu itibarla, yazıldığı dönemden itibaren gerek üslubu, gerek verdiği bilgiler sebebiyle sürekli ilgi gören ve okuyanları etkileyen bir eser olmuştur. *Ta'arruf*'ta öncelikle hakiki sûfilerin kimler olduğu ortaya konulmuş; bunun yanında, İslâm akidesinin hemen bütün konularıyla tasavvuf'un kavramları incelemiştir.

Ta'arruf'ta, dönemin en önemli tartışma konuları olan "tevhid, Allah'ın sıfatları" gibi hususlarda sûfilerin bakış açıları da ortaya konulmuştur. Bu tür tartışmalar ayet, hadis ve sahabe sözlerine dayanarak işlenmiş ve önceki sûfilerin kavillerinde misaller verilmiştir.¹⁵ Kelâbâzî, eserinin ilk bölümünde İslâm akaidinin güzel bir özetini verir. "Mahiyeti ve niteliği bilinmeyen konularda, Allah'ın sözüne Allah'ın muradı üzere iman ettik, Allah Resûlü(s)'in sözüne Allah Resûlü(s)'in muradı üzere iman ettik" demesi ve bu sözü ile kelâmî tevillerden kaçındığını belli etmesi, Onun selef akaidine ne kadar yakın olduğunu göstermektedir.¹⁶ *Ta'arruf*'ta sûfilerin akidesini ortaya koyan Kelâbâzî, bu eseri kadar önemli olan *Ma'âni'l-ahbâr*'ında yine akaid konularına girmekte birlikte daha çok sünî kelimelere bağlı olan sûfilerin, hadisleri şerhinde izledikleri metodu ortaya koymaktadır. O, bu eserinde muhaddis-sûfi kimliğini öne çıkarmaktadır.¹⁷ Bu eser, onun hadisçilik yönüne ışık tutmakta-

13 Müstemlî, *Şerh-i Ta'arruf*, c. I, s. 5; Katip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, c.I, s. 419; Pârsâ, *Faslü'l-hitâb*, s. 99.

14 Arthur J. Arberry, "Kelâbâzî", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1977, c. VI, s. 538.

15 Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 10.

16 Aynı eser, s. 15.

17 Karapınar'ın bu hususla ilgili ifadeleri şöyledir: "Ne kendisinden önce, ne de sonraki sûfilerde böyle bir eser görmek pek mümkün gözükmemektedir. O, bu eserinde muhaddis-sûfi kimliğini ortaya çıkararak bir ilke imza atmaktadır. Onun şerhte izlediği metoda baktığımızda, bir muhaddis titizliğini gösterdiğini görmekteyiz. Şu anki verilere göre, müellif bu yönüyle sûfiyenin içinde eşsiz bir yere sahiptir. O, 223 civarında hadisi şerh etmekte ve şevâhidle birlikte 700'den fazla hadis kullanmaktadır. Müfesser ve şevâhid olarak getirdiği hadisleri çoğu zaman senedli olarak vermesi ve kullandığı sünnet malzemesinin, genellikle sağlam olması, bize onun ne derece kaliteli bir hadisçi olduğuna işaret etmektedir." Karapınar, *Ma'ânî*, s. 64.

dır. O, bu eserinde yüze yakın hocasından senedli olarak naklettiği muhtelif konulardaki 223 hadisi şerh etmekte, tasavvufî ve ahlâkî izahatların çokça bulunduğu bu şerhler, sahasında ilklerden sayılabilecek özellikler taşımakta; şerhte, hadisler cümle cümle ele alınıp, önce hadisin bir bölümü sonra diğer bölümü izah edilmektedir.¹⁸ Bu eserde hadisler şerh edilirken tevhid, Allah'ın sıfatları, büyük günahlar, insanın fiillerinin yaratılması gibi farklı kelâmî konular ele alınmıştır.¹⁹

Ta'arruf, belli başlı tasavvufî konularda bilgi veren tasavvuf tarihinin en eski kaynak eseridir. Tasavvuf sahasında *Ta'arruf* tan önce Haris-i Muhasibî (ö.243/857), Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/909) gibi pek çok sûfinin eseri vardır; fakat bunlardan hiçbiri tasavvufun bütün meselelerini bir arada ve düzenli ele almaz. Bu sebeple *Ta'arruf* u sahasında yazılan ilk sistematik eser, diye tarif etmek yanlış sayılmaz kanaatindeyiz.²⁰

Kelâbâzî bu eseriyle, tasavvufu asıl çizgisine yerleştirerek saptmaları önlemiş ve bu bakımdan da Kuşeyrî (ö.465/1073) ve Gazâlî'ye (ö.505/1111) öncülük etmiştir. *Ta'arruf*, şeriat dışı tasavvufa bir tepki olarak yazılmış bunun yanında tasavvufu kökten reddedenlere de cevaplar vermiştir.²¹ Bu bakımdan eser, hakiki sûfileri överek ve sahtelerini yererek başlar ve tasavvufu şeriat çizgisine çekmeyi amaçlar.

Şüphesiz ki her asırda düşünce sistemini ortaya koyan çeşitli eserler telif edilmiştir. Eser, bir düşünce sisteminin doğuş dönemiyle alakalı ise daha da önemli hale gelmektedir. *Ta'arruf* da belli bir asrın tasavvuf telakkisini ortaya koyduğu için önemlidir. Bu asır tasavvufî düşünce sisteminin doğuş ve gelişme dönemini oluşturmaktadır.

18 Saklan, *Ma'ânî*, s. 9.

19 *Aynı eser*, s. 12.

20 Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, s. 19.

21 Serrâc'la çağdaş olmalarından dolayı aynı amaç etrafında birleşmektedir. Muhammed Rûşen *Ta'arruf* un Müstemlî şerhine yazdığı takdim'de konuyla ilgili şunları söyler: "*Kitâbü't-Ta'arruf* sûfiyenin eski ve temel, aynı zamanda en yaygın ve en sağlam eserlerindedir. Kelâbâzî de Tâvusü'l-fukarâ lakabıyla meşhur olan çağdaş meslektaşısı Ebû Nasr Abdullâh b. Ali b. Muhammed b. et-Tûsî'nin (ö.hicri 378) *el-Luma, fi't-Tasavvuf* kitabında yaptığı gibi, âyet, hadis, din önderleri ve irfan büyüklerinin sözlerine istinatla tasavvuf tarikatının İslâm şeriatından ayrı olmadığını ve ona sıkıca bağlı olduğunu ispat etmeye çalışmaktadır." Müstemlî, *Şerhi't-Ta'arruf*, c. I, s. 5; Kelâbâzî'nin döneminde bir taraftan İbâhiyeci, Hululcu ve İttihadçı olarak nitelenen şeriat çizgisinden sapsmış bir takım fırkalar mevcutken bir taraftan da bu akımlara da bir tepki olarak gerçek tasavvufa kökten karşı çıkan bazı fırkalar ve şahıslar mevcuttur ve yoğun faaliyet göstermektedirler. Kelâbâzî, *aqe*, s. 18.

Kısacası *Ta'arruf*, ele alınan konular ve bu konuların işleniş üslûbu, ortaya konulan makul ve mutedil izahlar, yapılan yorumlar ile tasavvuf klâsikleri içinde özel yeri olan ve vazgeçilmez kaynak bir eser olma özelliğine sahip, önemli bir tasavvuf klâsiğidir.

Günümüzde de tasavvuf araştırmalarında en temel kaynaklar arasında Kelâbâzî'nin *Ta'arruf*'u zikredilmektedir.

3. Ta'arruf'un Şerhleri ve Şârihleri

Kelâbâzî'nin *Ta'arruf* isimli eserine yapılan şerhler ve elyazması nüshalarının fazla olması eserin büyük ilgi gördüğünü ve okunduğunu göstermektedir.²² Eserin şârihleri, şerhleri ve hulasaları şunlardır:

3.1. Müstemlî (ö.434/1042), Şerhi't-Ta'arruf

İmam Ebu İbrahim İsmail b. Muhammed b. Abdullah el-Müzekkir el-Müfessir Müstemlî (ö.434/1042) namıyla meşhurdur. Müstemlî'nin hocaları arasında İmam Müslim de vardır.²³ Parsa, Müstemlî ile alakalı şunları söyler:

"Hicrî 434 tarihinde Zilkade ayının yirmi altıncı Pazartesi öğleden sonra Buhârâ'da vefat etmiştir. Merkadi Ğarabik'e bağlı tepededir. -kuddise sirruh-âlim, arif ve mücahid bir şeyh olan Ebû Bekir b. Ebi İshak Muhammed b. Ya'kub el-Kelâbâzî el-Buhârî'ye musahabet eylemiştir ve tasavvuf tarîkini ondan almıştır."²⁴

Bu cümlelerden de anlaşılmalıdır ki Müstemli, Kelâbâzî'nin talebelerindedir.

Sem'ânî, Müstemlî Buhârî hakkında eski bir kaynağa dayanarak

22 Eserlerinin istinsah ve şerh edilmesi açısından Kelâbâzî, Mekkî ve Serrâc'a göre biraz daha şanslı gözükmektedir.

23 İmam Müslim, kendisi birçok tanınmış ilim adamından hadis aldığı gibi ondan da birçokları hadis almışlardır. Ondaki hadis alanlardan bazıları şunlardır: Ebu İsa et-Tirmizi, Ebu Hatim er-Razi, Ebu İshak İbrahim ibnu Muhammed ibni Süfyan, Muhammed ibnu İshak ibni Huzeyme, Ahmed ibnu Mübarek el-Müstemlî, Yahya ibnu Said, Muhammed ibnu Abdülvehhab el-Fera. Bunlardan Ebu İshak İbrahim ibnu Muhammed ibni Süfyan aşağıda biraz daha genişçe üzerinde durduğumuz Sahih Müslim'in tamamını ezberleyerek sonraki nesillere aktaran kişidir. Ebu İsa et-Tirmizi, halk arasında Süneni Tirmizi diye bilinen el-Cami'u's-Sahih adlı eserinde ondan rivayet ettiği hadislerle yer vermiştir.

24 Pârsâ, *Faslü'l-hitâb*, s. 99; Seyfettin İşler, *Kelâbâzî ve Kelâmî Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1998, s. 20. Musahhih Muhammed Rüşen, *Müstemlî Şerhine* yazdığı takdimde şöyle der: "Hâce, imâm-ı ecell, zâhid, fakih, âlim Ebû İbrâhim İsmâil b. Muhammed b. Abdullâh el-Müstemlî el-Buhârî'yi devrinin din, ilim ve irfan büyüklerindedir." Müstemlî, *Şerh-i't-Ta'arruf*, c. I, s. 5.

*Ensâb'*ında şöyle demektedir:

“O, fıkıh ve hadis ehlinden idi ve usûl-i fıkıhda kelâmçıların mezhebine temâyül ederdi. Bu *Şerhi't-Ta'arruf* kitabında bazı bid'atler zikretmiştir ki, onlardan sakınmak gerekir”.²⁵

Vatvat, Müstemlî'nin *Keşfü'l-mahcûb* isimli bir tefsirinden bahsederek şöyle der: “Müstemlî, fazîletli, doğru yol üzere, akıllı ve şecaatli biriydi ve onun bu tefsir kitabının sıhhat ve kemâli konusunda cumhur ittifak etmişlerdir. Ne yazık ki, İsmâil Müstemlî'nin bu Kur'an tefsiri elimize ulaşmamıştır”.²⁶ İmam İsmail b. Muhammed b. Abdullah Müstemlî'nin (ö.434/1042) *Ta'arruf şerhi* Farsça olup birkaç defa 4 cilt halinde basılmıştır (Leknow, 1328/ 1912; Bünyad-ı ferheng, 1346/1927). *Hulâsa-yı Şerhi't-ta'arruf* u neşretmiş olan Ahmed Ali Recâi, Müstemlî şerhinin bir kere de Maverâunnehir'de basılmış olduğunu bildirmektedir. Müstemlî şerhinin İran baskısı Hasan Menuçîhr tarafından neşredilmiştir. Müstemlî şerhinin esas ismi, “*Nûru'l-mürîdîn ve fadîhutü'l müddeîn ve kam'u'l-mübtediîn ve hucetü Ehli's-sünne ve'l-müminin*” dir.²⁷

Müstemlî, *Ta'arruf* şerhinin yazılış sebebiyle ilgili, şerhinin mukaddimesinde şöyle demektedir: “Dostlarım, benden tevhid içerisinde hata yapmak küfür olduğu için, onların anlayabileceği ve kendilerini hatalı ifadeden kurtaracak diyânât, muâmelât, hakâyık, müşâhedât ve işârâtı ihtiva eden Farsça bir

25 Ebu Sa'd Abdulkerim b. Muhammed, b. Mansur et-Teymi Semani, *el-Ensab*, talik.: Abdullah b. Ömer el-Barudî, Beyrut 1988, c. V, s. 114

26 Müstemlî, *Şerh*, c. I, s. 5.

27 Bu şerhin eski ve oldukça ağır bir ifade ile yazılan asıl ve orijinal nüshasından sadeleştirilerek ve basitleştirilerek nisbeten kolay bir Farsçaya çevrilmiş nüshası Bursa il Halk Kütüphanesinde mevcuttur (Haraccioğlu, Tasavvuf, no: 780). 567/1172 tarihinde istinsah edilen Müstemlî şerhinin Amasya İl Halk Kütüphanesinde (Yazmalar, No. 720) mevcut olan ilk cildi ile Bursa'daki nüshasının karşılaştırılmasından bu durum anlaşılmıştır. *Ta'arruf*'un Şerhleriyle ilgili Özbekistan Taşkent Fenler akademisi Birunî Şarkiyat Enstitüsü Yazmalar Fondundaki yazma nüshaları şu şekildedir:

1. *Şerhi't-Ta'arruf*, Ebu İbrahim, İsmail b. Muhammed Abdullah el-Müstemlî el-Buhari h. 1241 yılında istinsah edilmiştir. 107 vr., Farsça.
2. II. Cilt, no: 1098, istinsah tarihi: 1240/1824, 344 vr., Farsça.
3. no: 10395/IX, istinsah tarihi: 1249/1833, 108 vr., Farsça.
4. no: 11987.
5. no: 11001, istinsah tarihi: Miladî 1830
6. no: 4979, istinsah tarihi: Hicrî 1252.
7. no: 9467.
8. no: 4980/I
9. no: 583.
10. no: 5980.

kitap cem etmemi rica ettiler. Ben de gücüm ölçüsünde kabul ettim ve şeyhimiz Ebû Bekr b. Ebî İshak Muhammed b. İbrahim b. Yakub el-Buhârî el-Kelâbâzî'nin telif ettiği *Kitâbü't-ta'arruf li-mezhebi't-tasavvuf* kitabından başladım. Böylece ben, pîrân-ı mütekaddimînin sözlerine teberrüken ve kimsenin beni ayıplamaması için mübtedî değil, muktedî olarak bu kitaba şerh yazdım. Söylediğim her şeyi Allah'ın kitabından bir âyet yahut Resûlullâh(s)'ın bir hadisi yahut da bir fıkıh meselesiyle sağlamlaştırdım. Bu kitapta tevhide, diyânâta, ahvâle, makâmâta, hakâyika, müşâhedâta, rümûza, işârâta ve meşâyih sözüne itikadı ve sünnet ve cemâat yoluna dair hikâyatı zikrettim.”²⁸

Müstemlî'nin şerhi, *Ta'arruf*a yapılan ilk şerh olması²⁹ ve Müstemlî'nin Kelâbâzî'nin talebeleri arasında yer alması nedeniyle de önemlidir. Şerhin yazılış gayesi; samimi bir şekilde tasavvufu talep edenlere bir ışık olmak, bu yolun sahtekarlarını rezil etmek, bidatçilerinin kökünü kazımak, mü'minlere ve ehli sünnete delil olmaktır. Müstemlî, eserini yazarken hocası Kelâbâzî'nin çizgisinde gittiğini göstermiştir. Buradan da anlıyoruz ki, *Ta'arruf* ve şerhleri önce Ehli sünnete uygun olan tasavvuf anlayışını ortaya koymak, bu anlayışa ters; dış mihraklı bazı fikirlere de cevap vermek maksadıyla yazılmıştır.³⁰ *Ta'arruf* un kısa ve öz oluşuna karşın Müstemlî'nin şerhi geniş ve mufassaldır.³¹

Eseri istek üzerine yazan Müstemlî, Kelâbâzî'nin *Ta'arruf* una metninin müracaat etmiş ve Kelâbâzî'nin dibâcesini de cümle cümle naklederek Farsçaya tercüme etmiştir.³² Tercümedeki fesahat ve akıcılık Müstemlî'nin ifadelerinde müşâhede edilmektedir. Fakat o, hâlis Farsça kelimelerin çıkarılmasında

28 Müstemli, *Şerh*, c. I, s. 7.

29 Musahhîh Muhammed Rûşen *Müstemlî Şerhine* yazdığı takdimde şöyle demektedir: Hâce, imâm-ı ecell, zâhid, fakîh, âlim Ebû İbrâhim İsmâil b. Muhammed b. Abdillâh Müstemlî Buhârî'nin *Şerhi't-Ta'arruf li-mezhebi't-tasavvuf* kitabı, Farsça en eski tasavvuf metnidir; bugün artık bu değerli kitabın, tasavvufa dair diğer meşhur eserlerden: Ebu'l-Hasan Ali b. Osman b. Ebî Ali Cüllâbî Gaznevî Hucvirî (ö.465 H.)'nin eseri *Keşfü'l-Mahcûb* ve Şeyhü'l-İslâm İmâmü'l-Eimme Ebû İsmâil Abdullah b. Ebî Mansur Muhammed el-Ensârî Herevî'nin kitabı (Doğumu 2 Şaban, Cuma günü, hicri 396/ölümü 22 Zilhicce, Cuma günü, hicri 481) *Tabakâtu's-Süfiyye'* den daha önce yazıldığını bilmeyenlerin sayısı çok değildir. Şunu ifade etmek gerekir ki, tasavvufun bu büyük ve temel eserinin metninin eski oluşundan başka onun bir elyazması nüshası, Farsça ikinci tarihî yazma nüshadır. Müstemlî, *aynı eser*, Takdim, s. 3.

30 Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, s. 19.

31 “*Şerhi't-Ta'arruf* kitabının adından görüldüğü gibi, bu kitap Şeyh İmâmü'z-Zâhidü'l-Ârif Ebû Bekr b. Ebî İshak Muhammed b. İbrahim b. Yakub el-Buhârî Kelâbâzî'nin *et-Ta'arruf li-mezhebi't-tasavvuf* veya *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf* adlı kısa ve muhtasar bir kitabının geniş ve mufassal şerhidir.” Musahhîh Muhammed Rûşen *Müstemlî Şerhi*'ne yazdığı takdim s. 3.

32 bk. Müstemlî, *Şerh*, c. I, s. 9.

ısrar etmemiştir. Onun maksadı sözün güzelliği değil, anlaşılır olmasıdır.³³

Müstemlî, Kelâbâzî'nin cümlelerini tercüme ederken onların şerhini de yapmaktadır. Şerhler bazen kısa, bazen de uzundur. Şerhlerin kısalığı ve uzunluğu ihtiyaca göredir. Hz. Peygamber(s)'in miracından bahseden *Ta'arruf*'un on ikinci bâbında Kelâbâzî'nin sözleri bir iki cümleden ibaret olduğu halde Müstemlî'nin ona yazdığı şerhi altmış sayfadan fazladır. Fakat onun, rüyayla ilgili olan on üçüncü bâba yazdığı şerhse beş yapraktır.³⁴ *Şerhi't-Ta'arruf*un elde olan nüshaları istinsah tarihi yönünden altıncı yüzyıldan sonradır. Bu eserde nâdir kelime ve terkipler kitapta fazla değildir.

Müstemlî, birçok konuda şeyhi ile aynı düşünceleri paylaşmakla birlikte, her yerde Kelâbâzî'yle aynı görüşü paylaşmaz. Bazı yerlerde kendisi sonuç çıkarmaya çalışmakta ve Kelâbâzî'nin çıkardığı hükmün yetersizliğini açıklamaktadır. Genel olarak Kelâbâzî ile aynı görüşte olduğu söylenebilir.

Kelâbâzî ve Müstemlî ikisi de Hanefî ve ehl-i sünnet mezhebindedirler. Müstemlî, bir yerde Ebu'l-Hasan el-Eş'arî hakkında "bizim şeyhimiz" (s) 339) ifadesini kullanmaktadır. Hulefâ-yı Râşidîn'e saygı gösterme konusunda mubalağa yapmakta fakat; hiçbir yerde Hz. Peygamber(s)' ailesine ihtiramı ihmâl etmemektedir. Her ne kadar Hz. Ali'yi hak imâm olarak görüyor ve Muaviye'yi bâgi sayıyorsa da Muaviye'ye kötü söz söylemeyi uygun bulmaktadır.

Şerhi't-Ta'arruf kitabı dört bölümden ibârettir. Şerh Farsça olmasına rağmen Arapça kelimelerin sıkça kullanıldığı görülmektedir. Sanki tasavvuf kitaplarında, mazmun ve onun âyet, hadis ve ahbâr ile ilişkisi ve yine hankâhların mahalle ve sokak halkıyla münasebeti itibarıyla hâlis ve nâdir kelimelerin kullanılmasında gösterilen o dikkat ve Arapça kelime ve terkiplerden kaçınma hususunda gösterilen o çaba daha az görülmektedir.³⁵

3.2. Herevî (ö.481/1088), *Şerhi't-Ta'arruf*

Ta'arruf'a yazılan şerhlerden birinin de Herevî'nin *Şerhi't-Ta'arruf* adlı eseri olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Tasavvuf'a dair önemli eserler veren Ebû İsmail Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Ensârî el-Herevî, Horasan bölgesinde,

33 Aynı eser, c. I, s. 11.

34 Aynı yer.

35 Aynı eser, s. 12.

Herat yakınlarında Kûhendiz' de 2 Şaban 369/4 Mayıs 1006 yılında doğmuştur.³⁶ Herat'a beş km. uzaklıktaki Gazürgah'da 481/1089 da vefat etmiştir.³⁷ Hanbelî mezhebine mensuptur. Tasavvuf başta olmak üzere kelâm ve diğer alanlarla ilgili pek çok eser kaleme almıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: *Tabakâtü's-sufiyye*, *Sa'd Meydân*, *Menâzilü's-Sâirîn*.³⁸

Herevî'nin yazmış olduğu şerhin maalesef hiçbir nüshası günümüze kadar ulaşmamıştır. Bu şerh, Müstemlî şerhinden sonra yazılmıştır.³⁹

3.3. Konevî (ö.729/1328), *Hüsnü't-tasarruf fî şerhi't-Ta'arruf*

Kadı Alâaddin Ali b. İsmail et-Tebrizi el-Konevî'nin⁴⁰ asıl ismi Ali bin İsmâil b. Yûsuf el-Konevî et-Tebrîzî, künyesi Ebü'l-Hasan, lakabı Alâeddîn'dir. 1270 (H.668) senesinde Konya'da doğan ve ilk eğitimini burada tamamlayan Konevî, eğitimini sürdürmek için Şam'a gider. Kısa sürede zekâsı ve bilgisiyle şöhret kazanan Konevî, Şam Emeviye Camii'nde dersler verir. 700/1300 yılında Kahire'ye gider ve burada İbn Dakîkû'l-İd'den ders alır. Pek çok hocadan ders okuyan ve hadis dinleyen Konevî'nin hocalarından bazıları şunlardır: Ebu'l-Fazl İbn Asâkir, Ebû Hafs İbnü'l-Kavvâs, Ebu'l-Abbas el-Eberkûhî, İbnü'z-Zemlekânî, İbnü's-Savvâf, İbn Kayyim el-Cevziyye, Abdü'l mü'min b. Halef ed-Dimyâfî.

Konevî, ilmî otoritesi ve şöhreti yayılınca Kahire'de Saîdü's-Süedâ Hankâhı meşihatına getirilir. Şerîfiyye Medresesi ve Tolunoğlu Camii'nde dersler okutur. Muhammed b. Kılavun tarafından 717/1327 yılında Dimaşk'a Kâdî'l-Kudât olarak atanır. Bunun yanında Meşihatü's-Şuyûh görevini de yürütür. Şam'da Kâsiyûn kabristanlığına defnedilen Konevî'nin vefat tarihi 729/1329'dur. Tefsir, fıkıh, hadis, usûl, kelâm, tasavvuf, Arap dili ve edebiyatı alanında derin bilgisi olan Alâaddin Konevî, Tasavvuf âdâb ve erkânı konusunda otorite kabul edilir. Talebelerinden bazıları şunlardır: Cemâleddin el-

36 Abdurrahman Camî, *Nefahatü'l-üns: Eviya menkıbeleri*, çev.: Lamiî Çelebi, haz.: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, İstanbul 1995, s. 478; Yazıcı, Uludağ, "Herevî, Hâce Abdullah", *DİA*, c. XVII, ss. 222-226.

37 Yazıcı, agm, ss. 222-226.

38 Yazıcı, agm, s. 222-226; Muhammed Said Abdülmecid Said el Afganî, *Şeyhülislam Abdullah el-Ensârî el-Herevî mebdâihü ve ârâuhü'l-kelamiyyete ve'r-ruhiyyete*, Kahire, ts., s. 99.

39 Müstemlî şerhinin baskısına yazılan takdiminde şöyle bir bilgi geçmektedir: *Kitâbu't-Ta'arruf*'a yazılan diğer şerhlerden biri de Şeyhü'l-İslâm Abdullâh b. Muhammed Ensârî Herevî'nin (ö.481) şerhidir ki, güzel bir şerh olarak bilinmektedir. Müstemlî, *Şerh*, c. I, s. 6.

40 Konevî'nin hayatı için bk. İmâdüddin Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mısır 1932, c. XIV, s. 147; Tahsin Özcan, "Konevî Alâeddin", *DİA*, c. XXVI, ss. 163-164.

İsnevî, Bahâeddin İbn Akîl, İbn Balaban, İbn Merzûk el-Hatib, Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, Zehebî. Konevî'nin kendi te'lif eseri olmamakla birlikte, şerhleri ve bir esere yazmış olduğu özeti vardır. En meşhur eseri *Ta'arruf şerhi*'dir.⁴¹

Konevî'nin *Ta'arruf* şerhinin tam adı *Hüsnü't-tasarruf fi şerhi kitâbu't-Ta'arruf*'tur. Şerh Arapça'dır. "Şerh bi'l-kavl" suretiyle vücûda getirilmiş ilmî bir şerhtir. Matbû değildir. Müstemlî'nin şerhinden sonra en uzun ikinci şerhtir. İki cilt halindedir. Muhtelif kütüphanelerde birçok elyazması nüshası vardır.⁴² *Kuşeyrî Risâlesi*'ne Ensarî'nin yaptığı şerhe benzemektedir. Konevî'nin şerhin önsözünde "şerh ale'l-ilm" sözünü, Katip Çelebi "Tasavvuf ıstılahı üzerine değildir" şeklinde anlamıştır.⁴³

Hüsnü't-tasarruf, Keşfu'z-zunûn'da ve ondan naklen *Hediyetü'l-ârifin* isimli eserde sehven Kelâbâzî'ye ait olarak gösterilmiştir. Brockelmann, *GAL*'da Kelâbâzî'nin adının altında Ali b. İsmâîl Konevî'nin (ö.hicri 729) yazmış olduğu *Hüsnü't-Tasarruf* dan da bahsetmektedir. Bu esere Şeyh Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed'e (ö.hicrî 880) nispet edilen bir tâlikat yazılmıştır.⁴⁴

Başka bir şerhten daha bahseden Uludağ, bu şerhi anonim şerh⁴⁵ olarak nitelendirir. Bu şerh Konevî şerhinin kısaltılmış ve özetlenmiş bir şeklidir. 111 varak olan şerh "Şerh bi'l-kavl" suretiyle Arapça yapılmıştır ve Konevî'nin diğer şerhlerindeki zayıf rivayetlerle alakalı görüşlere yer verilmemiş ve bu şekilde özetleme cihetine gidilmiştir. Süleymaniye Ktp., Cârullah, No: 1028 numaralı elyazmasındaki şerhin üzerinde *Şerhi't-ta'arruf li'l-Konevî* yazısı bu şerhin Konevî'ye aidiyetini kesinleştirmektedir.

Şerhin önsözünde şu cümleler yer almaktadır: "Derece yönünden ilimlerin en yücesi, mertebe itibarıyla en şerefli, en değerli ve en faydalı ilim tasavvuf-

41 Özcan, agm, ss. 163-164.,

42 Bu eserin muhtelif kütüphanelerde tespit edebildiğimiz nüshaları şu şekildedir: Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa, no: 1231; Şehit Ali Paşa, no: 1232; Şehit Ali Paşa, no: 1447; Nafiz Paşa, no: 415; Cârullah, no: 1017; 1028; Kılıç Ali Paşa, no: 591; Çelebi Abdullah, no: 176; Fatih, no: 2660; Fatih, no: 2661; Hamidiye, no: 644.

43 Bursa İl Halk Ktp., Haraccioğlu, no: 1539.

44 Müstemlî, *Şerh*, c. I, s. 7.

45 Bu şerhin nüshaları için bk. Bursa İl Halk Ktp., Haraccioğlu, No: 1539; Süleymaniye Ktp., Carullah, no: 1028. Uludağ konuyla ilgili şunları söylemektedir: "Bu şerhin müellifi bilinmemektedir. *Konevî şerhinin* kısaltılmış ve özetlenmiş şekli gibidir. Bu şerhin Herevi'ye ait olması akla gelebilir. Şerhin önsözünde: Hakikat ehli olan şeyhlerin kutbu ve ariflerin sultanı Şihabuddin Sühreverdî'ye (ö.632/1234) atfen: *Ta'arruf* olmasaydı tasavvufun ne olduğunu bilemezdik, buyurmuştur, ibaresinin yer alması dolayısıyla Sühreverdî'ye ait olması zannını ortaya çıkarmaktadır." bk. Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, s. 37.

tur. Şüpheler ve tereddütler bu ilmin kenarına bile uğrayamaz. Bu ilim sabah aydınlığı kadar apaçıktır. Cüneyd-i Bağdâdî'nin: "Şu mavi gök kubbesinin altında, dostlarımızla birlikte müzakeresini yaptığımız bu ilimden daha üstün bir ilmin mevcut olduğunu bilsem, o ilme koşardım", sözü ile anlattığı ilim tasavvufudur. Cüneyd-i Bağdâdî bu konuda sık sık şu şiiri okurdu:

*Tasavvuf ilmi, tezkîye niteliğine sahip olan şahıslardan başkasının kavrayabileceği bir ilim değildir
Tasavvufu yaşamamış olanlar bilemezler. Kör, güneşin ışığını göremez.*

Evliya ve ulemâya, peygamberlerden miras kalan ilim budur. Tasavvuf biçiminde intikal eden manevî yakınlık nisbetinin ve hısımlık bağının gerçekleşmesinden sonra, pekiştirilen sevgi ukdesi ve sağlamaştırman dostluk rabıtası ile hasıl olur. Akıl ve düşünce ile kazanılan diğer ilimler, ilm-i verâset değil; ilm-i dirâsettir. Tahsil yoluyla elde edilir. Bu manâdaki tasavvufu öğrenmeyi en iyi şekilde temin eden, en açık şekilde izah eden, faydalarını en iyi şekilde toplayan ve menfaatlerini en iyi şekilde ihtiva eden eser, *Kitâbu't-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*'tur. Bu eser hakkında muhakkik şeyhlerin kutbu ve ariflerin şeyhi Şihabuddin Sühreverdî'nin "*Ta'arruf* olmasaydı, tasavvuf bilinmezdi", demesinden daha büyük hangi övgü ve takdir bulunabilir? Bilgi sermayem ve ma'rifetim az olmakla birlikte, diğer ilim ve âlimlerden tahsil edilmeyen faydalar sebebiyle sûfîlerin sözlerini öğrenmeye karşı duyduğum candan ilgi ve sevgi, onların muhabbetlerine sarılma konusunda hissettiğim arzu, beni *Ta'arruf*'un zor konularını ilim dili ile açıklamaya, anlaşılması zor meselelerini izah etmeye sevk etti. Bu şerhi meydana getirirken samimi bir şekilde tasavvufu öğrenmek isteyenlere kolaylık temin etmeyi, bu yola cidden rağbet edenlere yardımcı olmayı görev bildik. Onun için de az ve öz yazma esasına riâyet ettik."⁴⁶

3.4. Ni'metullah Nizam b. Muhammed el-Erdebîlî, *Rumûzu'l-ârifîn ve künûzü'l-âşikîn (Şerh-i müşkilâti't-Ta'arruf fi't-tasavvuf)*⁴⁷

Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulamadığımız Ni'metullah Nizam b. Muhammed el-Erdebîlî'nin, yazmış olduğu şerhin sonundaki eserin telif tarihini hicrî 10 Receb 745 olarak vermesinden yola çıkarak hicrî. 8. asırda yaşadığını tespit edebiliyoruz. Erdebîlî'nin yazmış olduğu Farsça olan şerhte *Ta'arruf*'un

46 Süleymaniye Ktp., Carullah, no: 1028, vr. 2a-b

47 Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, no: 2708, vr. 153b-247b.

tamamı değil şârihin ifadesiyle “bazı müşkil konuları” şerhedilmiştir.⁴⁸ Şârih, işlerinin çokluğu sebebiyle bu şerhi tamamlamaya vakit ayıramadığını, sonra dostlarının ısrarı üzerine uzlete çekilerek eseri tamamladığını ifade etmektedir. Şârih bu eseri yazarken Kübrevî şeyhlerinden Necmeddin-i Dâye'yi örnek aldığını, Dâye'nin *Mirsâdü'l-ibâd* isimli eserini Ramazan ayında yazmaya başladığını ve Selçuklu hükümdarlarına ithaf ettiğini, kendisinin de bu şerhi Ramazan ayında yazmaya başladığını ve kendi dönemindeki hana ithaf ettiğini kaydediyor. Ancak bu hânın (padişahın) isminin bulunduğu yer boş bırakılmış veya sonraları muhtemelen siyasî mülâhazalarla silinmiş olabilir diye düşünüyoruz.

Eserin genel üslubu ve baş tarafında padişaha medhiye mâhiyetinde uzun cümlelerin bulunması, yazarın bir sûfiden ziyâde tasavvufa ilgisi olan bir âlim olduğu intibahı uyandırmaktadır.

20 babdâ oluşân eserde konu başlıkları şöyledir:⁴⁹

1. Tasavvuf kelimesinin kökeni ve mutasavvıflara bu ismin verilmesinin beyânı
2. İmân ve hakikatları
3. Yakîn ve kısımları
4. Havf ve hâiflerin (Allah'tan korkanların) vasıfları
5. İhlas ve ihlaslı kulların halleri
6. Şükür ve şükredeninin mertebesi
7. Rızâ
8. Zikir
9. Muhabbet
10. Ma'rifet
11. Tevekkül
12. Fakr

48 Kelâbâzî ve *Ta'arruf*la ilgili yapılan hiçbir çalışmada bu şerhten isim olarak dahi bahsedilmemektedir. Yazısı oldukça bozuk, *Ta'arruf*taki ayetlerin, hadislerin, bazı evliyanın sözlerinin ve bunun yanında birçok konunun şerhinin yapıldığı bu eser Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa bölümü 2708 numarada bulunmaktadır. Şerhten bizi haberdar eden Necdet Tosun bey'e ve Şerhi tarafımıza ulaştıran Süleymaniye Kütüphanesi Müdürü Nevzat beye müteşekkirimiz.

49 Ni'metullah Nizam b. Muhammed el-Erdebilî, *Rumûzu'l-ârifîn ve künûzü'l-âşıkın: Şerh-i Müşkilati't-Ta'arruf fi't-tasavvuf*, Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa, no: 2708, vr. 156a-b.

13. Tevhid ve hakikatleri
14. Kitap ve risâleler ile bu ilimleri yayan tâifenin (sûfilerin) isimleri
15. Velî kimdir, bir velînin kendisinin velî olduğunu bilmesi uygun mudur?
16. Sûfilerin ilimleri ve onların hallerinin ilimleri
17. Tevbe ve tevbekarların halleri
18. Zühd ve zâhidlerin halleri
19. Tevazu ve mütevazilerin halleri
20. Takva ve müttakilerin halleri

3.5. Anonim, Hulasa-yı Şerh-i Ta'arruf

710/1310 senesinde yapılan bu hulasanın kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Bu şerh, Müstemlî şerhinin çok güzel bir özetidir. Farsça olan bu şerh Ahmed Ali Recâî tarafından 1349/1930'da İran'da yayımlanmıştır. Uludağ, *Ta'arruf*'u tercüme ederken bu şerhten de istifade etmiştir. Recâî, neşrinin giriş kısmında nüsha farklarına da kısaca işaret edilmiştir. *Ta'arruf*'un bazı bölümleri bu şerhte değişik olarak gösterilmiştir. Mesela *Ta'arruf*'un metni ile *Hulâsa-yı Şerhi'-t-Ta'arruf*'un 7, 8, 9 ve 10. bölümleri diğerinden farklıdır; fakat esas metin birdir.

4. Sonuç

Ta'arruf, tasavvuf tarihinin en önemli klasikleri arasında sayılmaktadır. Bu eser, tasavvufî kavramları sistematik olarak ele alan en eski tasavvufî eserlerden biridir. *Ta'arruf* kendi döneminde olduğu gibi kendisinden sonra da etkili olmuştur. Diğer tasavvuf klasiklerine nazaran *Ta'arruf*'a daha çok şerh yazılması onun etkisini göstermesi açısından önemlidir. *Ta'arruf*'a yazılan ilk şerh aynı zamanda talebesi olan Müstemlî (ö.434/1042)'nin yapmış olduğu şerhtir. *Ta'arruf* şerhlerinden en uzununu Müstemlî şerhidir ki Farsça'dır ve 4 cilt olarak matbudur. İkinci şerh; tasavvufla alakalı pek çok eser vermiş olan Herevî'nin (ö.481/1088) şerhi'dir ki bu şerhin hiçbir nüshası günümüze ulaşmamıştır. Üçüncü olarak yapılan şerh Konevî (ö.729/1328) şerhidir. *Müstemli şerhinin* akabinde en mufassal şerh, pek çok yazma nüshası olan ve iki cilt olarak görülen *Konevî şerhidir* ki; bu şerh Arapça'dır ve matbu değildir. Ayrıca sûfî yönüyle değil kadılık yönüyle meşhur olan Konevî'nin bu eseri şerh etmesi, Kelâbâzî'nin *Ta'arruf*'unun sadece tasavvufî açıdan değil diğer ilimler bakımından da önemini daha da belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır. *Ta'arruf*'a ya-

zılan sonuncu şerh ise Ni'metullah Nizam b. Muhammed el-Erdebilî'nin hicri 745'te yaptığı şerhtir. Bu şerh tam bir şerh değildir. *Ta'arruf* ta geçen tasavvufun bazı müşkil konuları ele alınmış ve şerh edilmiştir. Bir de anonim şerhten bahsedilmektedir fakat bu şerh Konevî şerhinin özeti mahiyetindedir. İlk şerhin hicri 5. asırda yazılmış sonuncunun ise hicri 8. asırda yazılmış olması Kelâbâzî'nin *Ta'arruf* unun bu üç asırlık dönemde yeterince ilgi gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu şerhlerin hiçbirinin gerek Osmanlıca gerekse Latin harfleriyle olsun hâlâ Türkçemize kazandırılmamış olması dikkatlerden kaçmamaktadır.

Kaynakça

- Aliyyü'l-Kârî, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, çev.: Yunus Vehbi Yavuz, İstanbul 1981.
- Arberry, Arthur John, *The Doctrine of The Sufis*, London 1977.
- , "Kelâbâzî", *İA*, MEB, İstanbul 1967, c. IV, ss. 537-538.
- Camî, Abdurrahman, *Nefahatü'l-iüns: Evliya menkıbeleri*, çev.: Lamî Çelebi, haz.: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, İstanbul 1995.
- Erdebilî, Ni'metullah Nizam b. Muhammed, *Rumûzu'l-ârifin ve künûzü'l-âşıkın: Şerh-i Müşkilati't-Ta'arruf fi't-tasavvuf*, Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa, no: 2708.
- İbn Kesir, İmâdüddin Ebu'l-Fida İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mısır 1932, c. XII.
- İsmail el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, Daru'l-Fikr, 1-2, Beyrut 1982.
- İşler, Seyfettin, *Kelâbâzî ve Kelâmî Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1998.
- İzmirli, İsmail Hakki, *Yeni İmi Kelâm*, Ankara 1981.
- Kelâbâzî, Ebu Bekr Muhammed b. İshak Buhârî, *et-Ta'arruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Şam 1986.
- , *Bahrü'l-fevâid el-meşhûr bi-maâni'l-ahbâr*, tahk.: Muhammed Hasan İsmail- Ahmed Ferid el-Mezîdî Dâru'l-kütübu'l-ilmîyye, Beyrut 1999.
- , *Bahrü'l-fevâid*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, no: 697.
- , *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul 1992.
- Karapınar, Fikret, *Ebü Bekr Muhammed b. Ebî İshâk İbrahim b. Ya'kub b. Yusuf b. Hâtim b. Abdîrrahman el-Gülâbâdî (ö.380/990)'nin Ma'âni'l-Ahbâr Adlı Eserinin İlk Seksen Varağının Tahkik ve Tahrîci*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1999.
- , *Muhaddis Sâfîlerin Hadis Usulü ve Hadisleri Anlama Yöntemleri (h. IV.-V./m.X.-XI.asır)*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006.
- Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn esmâi'l-kütübi ve'l-fünûn*, I-II, İstanbul 1941.
- Kehhâle, Ö. Rıza, *Mu'cemu'l- müellifin*, Dımaşk, I-XVI, 1961.
- Konevî, Alaeddin, *Hüsni't-tasarruf, fi şerhi't-ta'arruf*, Süleymaniye Ktp., Çelebi Abdullah, no.: 176.
- Muhammed Said Abdülmecid Said el Afganî, *Şeyhulislam Abdullah el-Ensârî el-Herevî mebdâihû ve ârâhu'l-kelâmiyyete ve'r-ruhiyyete*, Kahire, ts.
- Müstemlî, Muhammed Buhârî, *Şerhi't-Ta'arruf li Mezhebi ehli't-Tasavvuf*, c. I-IV, tah.: Muhammed Rüşen (İntişârât-ı Esâtîr) Tahran 1363.
- Özcan, Tahsin, "Konevî, Alaeddin", *DİA*, c. XXVI, Ankara 2002.
- Pârsâ, Hâce Muhammed, *Faslu'l-hitâb: Tevhid Giriş*, çev.: Ali Hüsrevoğlu, Erkam Yay., İstanbul 1988.

Semani, Ebu , Sa'd Abdulkerim b. Muhammed, b. Mansur et-Teymi, *el-Ensab*, talik.: Abdullah b. Ömer, el-Barudî, Beyrut, 1988.

Sezgin, M. Fuat, *Geschichte des Arabischen Schrifttums (G.A.S)*, I-II, Leiden 1967.

Yazıcı, Tahsin; Uludağ, Süleyman, "Herevî, Hacı Abdullah", *DİA*, İstanbul 1998, c. XVII.